

המצוות בפדשה

המצוות בפרשת השבוע - הלכה ואגדה

הכנסת אורחים - צדקה וגמילות חסדים

גדרי המצוות וטעמיהם מהראשונים

ספר החינוך

הטובות יהיו ראויים לקבלת הטובה, כמו שאמרנו שחלות הטוב והברכה לעולם על הטוב לא בהפכו, ובהיטיב השם יתברך לטובים יושלם חפצו שחפץ להיטיב לעולם, ואם לאו מצד שורש זה הלא הוא ברוך הוא יספיק לעני די מחסורו וזולתו, אלא שהיה מחסדו ברוך הוא שנעשינו שלוחים לו לזכותנו. ועוד טעם אחר בדבר, שרצה האל ברוך הוא לפרנס העני על ידי בני אדם מגודל חסאו, כדי שיוכח במכאוב בשני פנים, בקבלת הבושת מאשר כגילו ובצמצום מזונו. וכענין זה שאמרנו כדי לזכותנו השיב חכם מחכמינו למין אחד ששאלו, אם אלהים אוהב עניים שהרי ציוה עליהם, למה אינו מפרנסם, וכו', כמו שבא במסכת בבא בתרא דף י" ע"א.

מצוה תע"ט - מצות צדקה

גדר המצווה - לעשות צדקה עם הצריך אליה בשמחה ובטוב לבב. כלומר שנתן מממונו למי שיחסר לו, ולחזק העני בכל מה שצריך למחיתו בכל יכלתו, ועל זה נאמר [דברים ט"ו, ח'], פתוח תפתח את ידך לו, ודרשו זכרונם לברכה פתוח תפתח, ואפילו כמה פעמים, ועוד נאמר [ויקרא כ"ה, ל"ה] והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ואמר עוד [שם, ל"ו] וחי אחיך עמך.

משרשי המצוה כתבתי בכסף תלואה מצוה א' בסימן ס"ו מה שידעת. [ספר החינוך מצוה סו - שורש המצוה, שרצה האל להיות בראוי מלומדים ומורגלים במדת החסד והרחמים, כי היא מדה משובחת, ומתוך הכשר גופם במדות

נידונים הלכתיים מהאחרונים ועוד

לתת לעני המבקש - האם הוא מן התורה

הרמב"ם מתנות עניים ז' ב' הביא דין זה והביא פסוקים מן התורה על כך - "וכל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן לו צדקה עבר בלא תעשה שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון".

ומבואר בדבריו שיש בזה חיוב מן התורה, ומי שנמנע עובר בלא תעשה.

אמנם בהמשך דבריו [בהלכה ז'] הביא פסוק אחר מדברי קבלה - "ועני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת, ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם". והוא לשון זה בטור סימן ר"ג וכן ברמ"א בשו"ע סימן רמ"ט ולא הביאו את דבריו הראשונים [בהלכה ב'], וצריך ביאור.

ויש ליישב לפי מה שמצאנו בסמ"ג לאוין רפ"ט בשם הספרי שהגביל הלאו של 'לא תאמץ' רק למקרה שמחזק את ליבו מנטייתו לרחם, ואת 'לא תקפוץ' רק למקרה שפשט ידו ואח"כ קפצה - "שלא יעלים עיניו מן הצדקה וכל המעלים עיניו מן הצדקה עובר בלא תעשה שנאמר (דברים טו, ז) לא תאמץ לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון, ותניא בספרי (ראה פיסקא סב) יש לך אדם שמצטער אם יתן אם לא יתן, פירוש על אימוץ הלב מוזהר אדם כשלבנו נוטה לרחם שלא יסוב את לבבו ולא יאמץ להסב הרחמנות מלבו, ויש לך אדם שפושט ידו וחוזר וקופצה על זה נאמר לא תקפוץ (ע"פ יראים סי' רב).

ולפי זה יש לפרש שהרמב"ם בהלכה ז' מדבר באופן שלא שייך הלאוין מן התורה.

ויש לסייע לזה גם מדברי הגמרא בכתובות הנ"ל, שלא הוזכר שם הלאוין המפורשים 'לא תאמץ' ו'לא תקפוץ', ורק אמרו שנקרא חוטא מדכתיב 'והיה כך חטא' [ועל כרחק שהלאוין לא נאמרו בכל גוונא].

וגם ברמב"ם בספר המצוות מצאנו שתלה לאוין אלו ב'כילות ואכזריות' [ומשמע שכשאינו נובע ממידות אלו אינו עובר] - "המצוה הרל"ב היא שהזהירנו שלא למנוע צדקה והרחבה מהאביונים מאחינו אחר שנדע חולשת עינינו ויכלתנו להחזיק בהם והוא אמרו יתעלה (שם) לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ירך מאחריך האביון. וזה אזהרה מלקנות מדת הכילות והאכזריות שתמנע מעשות הראוי".

[אמנם יש להעיר - ששם לא תלה זאת בבקשת העני וראייתו, ואילו בהלכות תלה בזה, ולא חילק מאיזה סיבה עושה זאת].

שיעור החיוב בצדקה

בבבא בתרא דף ט' מבואר שיש שיעור [מדברבגן] לצדקה שמחוייב אדם לתת לכל הפחות - "אמר רב אסי: לעולם אל ימנע אדם עצמו [מלתת] שלישיית השקל בשנה, שנא': והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישיית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו".

והרמב"ם מתנות עניים ז' הביא דין זה, וכתב שזהו השיעור הפחות ביותר, [כנראה, למי שאין ידו משגת אך למי שמשגיג] יש שיעורים לעין יפה ובינונית ורעה - "בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישיית נכסיו מצוה מן המובחר, ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, פחות מכאן עין רעה, ולעולם לא ימנע עצמו משלישיית השקל בשנה, וכל הנותן פחות מזה לא קיים מצוה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה חייב ליתן צדקה לאחר.

וכן פסקו הטור והשו"ע ביו"ד סימן רמ"ט.

לאחר שנתן השיעור - מחוייב לתת מעט לעני המבקש

בבבא קמא דף נ"ו מבואר בדברי רב יוסף שעני המבקש צדקה יש חיוב לתת לו לחם לאכול - "איתמר: שומר אבידה - רבה אמר: כשומר חנם דמי, רב יוסף אמר: כש"ש דמי. רבה אמר כשומר חנם דמי, מאי הנאה קא מטי ליה; רב יוסף אמר כש"ש דמי, בההיא הנאה דלא בעיא למיתבי ליה ריפתא לעניא הוי כש"ש.

ומבואר בזה שאף מי שכבר נתן השיעור, יש לו חיוב לתת משהו קטן לעני כשבא לבקש. [דאם איירי במי שעדיין לא קיים חיובו, אי"כ לא הרויח כלום - שהרי עדיין מחוייב לתת].

וכן משמע בכתובות ס"ח שאדם המתעלם ואינו נותן לעני המבקש ממנו [אם לא מפני התליה ברמאין] הרי הוא חוטא [ולא חילקו אם נתן כבר שיעור חיובו או לא] - "היינו דאמר רבי אלעזר: בואו ונחזיק טובה לרמאין, שאלמלא הן היינו חוטאין בכל יום, שנאמר: וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא. ותני רבי חייא בר רב מדיפת, רבי יהושע בן קרחה אומר: כל המעלים עיניו מן הצדקה - כאילו עובד עבודת כוכבים, כתיב הכא: השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', וכתיב התם: יצאו אנשים בני בליעל, מה להלן עבודת כוכבים, אף כאן עבודת כוכבים".

נתבאר לעיל בדברי הרמב"ם הדרגות של שיעורי החיוב בצדקה: **כל מחסורו, חומש [עין יפה] מעשר [עין בינונית], ועכ"פ לא יפחות משלישית השקל בשנה.** עוד נתבאר שיש חיוב נוסף [אף אם כבר נתן כדי שיעורו] שכשעני מבקש ממנו יתן לו דבר מועט ולא יכלימו.

אמנם בגמילות חסדים לא מצאנו בה שיעור.

ובריש פאה שנינו - "אלו דברים שאין להם שיעור הפאה והבכורים והראיון וגמילות חסדים".

ובביאור - 'אין להם שיעור' כתב הר"ש להוכיח מהגמרא בחולין קל"ז, שהכוונה היא שמדאורייתא אין בהם שיעור לא למעלה ולא למטה - "דאם היה להם שיעור למטה [לא] הוה שייך למתנינהו אף על פי שאין להם שיעור למעלה דלישנא דאין להם שיעור משמע דאין להם שיעור כלל, כדמוכח בחולין (דף קל"ב) דפריך פאה בששים הא תנן אלו דברים שאין להם שיעור הפאה ומשני דאורייתא אין לה שיעור מדרבנן בששים".

והכוונה בזה, שיש חלק מהדברים במשנה כגון פאה שרבנן נתנו בהם שיעור, ומכל מקום כתבו לשון 'אין להם שיעור' מפני שכך הוא מן התורה.

אלא שבמצוות של גמילות חסדים כגון ביקור חולים וניחום אבלים כתב הרמב"ם אבל י"ד - שאינה מדברי תורה, רק מצוות עשה של דבריהם, אלא שהם בכלל 'ואהבת לרעך כמוך' [ומכל מקום נראה שאין כאן מצווה גמורה מן התורה, שאם לא יעזור לחבירו - יעבור על 'ביטול עשה', שהרי זוהי מצווה שאין לה הגדרה ושיעור ברור, רק שישתדל להתנהג בדרכי האהבה לחבירו].

ולפי זה [שאין זה מן התורה] על כרחך צ"ל שכשאמרה המשנה שאין להם שיעור' מדבר על המצווה מדבריהם.

ויוצא מזה: שמצד אחד - אין לה שיעור למטה - שאף בשיעור קטן יכול לצאת ידי חובה [כשאי אפשר לו יותר], ומצד שני - אין לה שיעור למעלה [כשלאפשר] אין הגבלה כמה לעשות [ואינו מוגבל כמו בצדקה שאמרו עד 'חומש', ובשנות אליהו שם פירש שהגבלה זו היא מן התורה], וכמו שמצינו בנדרים ל"ט לגבי סוג אחד של חסד - ביקור חולים - שאין לה שיעור [למעלה], ופירש רבא שם - אפילו מאה פעמים ביום לאותו חולה.

וזהו כמו שפרשו בענין תלמוד תורה [עיינן שנות אליהו שם] שמצד אחד אין לה שיעור למעלה - ומחוייב ללמוד יומם ולילה, ומצד שני גם אין לה שיעור למטה - שפעמים [כשאין לו פנאי] יוצא ידי חובה בקריאת שמע שחרית וערבית, ואפילו במילה אחת.

אדם המבקש חסד - האם בכל מקרה חייבים

נתבאר לעיל שאין שיעור למצוות חסד של דבריהם [ובמצוות 'ואהבת' שהוא השורש מן התורה, ודאי לא שייך שיעור].

וגם הדין הנוסף שיש בצדקה מדברי קבלה שלא להשיב פניו ריקם משום 'אל ישוב דך נכלם', נראה שאינו שייך אלא בצדקה, שיש בזה ענין הכלמה - שהשפיל עצמו לבקש והוא אינו נותן לו כלום, אבל בחסד לא שייך זה.

ויש לדון עד כמה מחוייב אדם במעשי חסד לחבירו, האם לכל בקשת טובה שמבקשים מהאדם הוא חייב להענות [כשיש לו אפשרות] ובאם לא - ביטל מצוות עשה? או שיש גבול ומידה בזה, והדבר תלוי עד כמה חבירו זקוק לטובה, ולעומת זאת כמה הוא פנוי לעשותה.

והנה ברמב"ם בהלכות אבל י"ד כתב - שגמילות חסדים אינה מצוות עשה בפני עצמה מן התורה, אלא שזה כלול במצוות 'ואהבת לרעך כמוך', שתעשה לחברך כל מה שאתה רוצה שיעשו לך.

ומה שדרשו בב"ק צ"ט ובב"מ ל' - 'והודעת להם את הדרך ילכו בה' על גמילות חסדים וביקור חולים וכו', כתב שם - שאינו אלא מצוות עשה של דבריהם, [ואין אלו דרשות גמורות].

ויתכן לומר שאף החיוב מדבריהם קשור ותלוי במצוות 'ואהבת', שחובת העזרה היא - במצב שבו אנשים רגילים לעזור לחבריהם, וגם הוא עצמו היה מצפה שיבואו לעזרתו, ועל כן יש לו לאהוב את חבירו כמו את עצמו, ולבא לעזרתו.

אך אם יש לו סיבה מחמת ענייניו הפרטיים שלא נוח לו לעזור לו כעת [גם אם זה פחות נחוץ מהצורך של חבירו], ואין זה מחסרון אהבה לרעהו, יתכן שאינו מחוייב בזה. [והמודד לזה יהיה - שבמצב הפוך, אם ימנע חבירו מלעזור מחמת סיבה זו יבין אותו ולא ירגיש שאינו אוהבו]. ויתבאר עוד להלן.

ויש לסייע לצד זה - מהמשנה בפאה - 'אין להם שיעור למטה', וכפי שכתבנו בביאורו, שדומה לתלמוד תורה, שפעמים נפטר בשיעור מועט מחמת שאינו פנוי.

ההגבלות בחיוב - במצוות החסד המפורשות

מצאנו סוגים מסוימים של חסד שיש עליהם מצוות עשה מפורשת [והובאו

ב'אהבת חסד' בהקדמה] ואף במצוות אלו מצאנו הגבלות שאינו מחוייב בכל אופן [ומזה נוכל ללמוד בק"ו למצווה הכללית של גמילות חסדים שאינו מפורש]:

(א) צדקה (ב) הלוואה - [אם כסף תלוה את עמי ויהעבט תעביטנו].

(ג) השבת אבידה (ד) פריקה (ה) טעינה

[אלא שיש להעיר - שכל מצוות אלו הם ענייני עזרה לממונו של חבירו (עיינן בי"מ ל"א שעשו צריכותא בין 'השבת אבידה' ופריקה וטעינה', ופירש רש"י - שהיה אפשר ללמוד אחד מהשני - "דהא כולהו אזהרות ממון ישראל הוא"), ועל כן אין ללמוד מזה לצרכי גופו כמו ביקור חולים, ניחום אבלים, הוצאת המת, וכדו', שדווקא אותם מנה הרמב"ם הנ"ל כמצוות עשה של דבריהם, שיתכן שבה מחוייבים יותר].

בהשבת אבידה:

אמרו בב"מ ל"ג שאבידת עצמו קודמת לאבידת חבירו, משום 'אפס כי לא יהיה בך אביון' - שלך קודם לשל כל אדם.

ויש ללמוד מזה, שאם חבירו מבקש ממנו טובה עבור ממונו [ואינה נוגעת לגופו] שאין האדם מחוייב להוציא ממון על זה. [ואפילו אם לחבירו יש הפסד גדול יותר, שהרי לא חילקו באבידה - אם אבידתו קטנה ואבידת חבירו גדולה].

ובטעינה:

לדעת רבנן שם - אין מחוייבים אלא ב'שכר' ולא בחינם. ופירש הרא"ש שם - "טעינה אפילו הוא פנוי ובטל מכל מלאכה יכול הוא לומר איני רוצה לטעון בחנם עמך אם לא תתן לי שכר".

והנה שם מדובר אף באופן שאין הבעלים יכולים לעשות זאת בעצמם, ואפילו כשאננם יכולים כלל כגון זקן או חולה. וכתבו התוספות שם ל"א שאיירי באופן שיש להם אפשרות לשכור פועלים, וחדשה התורה שמכל מקום מחוייבים לעזור להם בשכר. [ונראה דאיירי שיש להם קושי וטורח למצוא פועלים לשכור].

ולכאורה יש להוציא מזה לכל ענייני חסד [לממונו], שאם יש לאדם אפשרות לשכור פועלים, והוא מבקש ממני עזרה בחינם, שאינו מחוייב לעזור לו בלא שכר.

אמנם הר"ן בחידושי חולק על הרא"ש - ומפרש דהשכר שמדובר כאן אינו אלא כשבטל ממלאכה ונותן לו שכר בטלתו, כמו בהשבת אבידה. ולדעתו אין ללמוד דין זה מכאן.

עוד מצאנו שם ל"ג שיש הגבלה במרחק ההליכה שמחוייב לילך ולעזור לו - "תנו רבנן: כי תראה יכול אפילו מרחוק - תלמוד לומר: כי תפגע. אי כי תפגע יכול פגיעה ממש - תלמוד לומר: כי תראה. ואיזו היא ראייה שיש בה פגיעה - שיערו חכמים אחד משבע ומחצה במיל, וזה הוא ריס".

עוד מצאנו שם לדעת ריה"ג - שאם הוא 'רבצן' שרגיל לרבוץ אין חייבים. וכן אם הבעלים העמיסו עליו יותר מיד - אינו חייב. [ועיי"ש בדף ל"ב שיתכן שאף רבנן לא חייבו אלא משום 'צער בע"ח דאורייתא', אך מצד העזרה לבעלים לא].

ולכאורה יש ללמוד מזה, שכל שהאדם גרם לעצמו בכך שמשתמש בחמור כזה, או שמעמיס יותר מידי, שאין חיוב לעזור לו [בעניינים הנוגעים לממונו].

כל שומר חינום הגומל חסד - למה אין בו פרוטה דרב יוסף

הובא לעיל מב"ק ג'ו - דעת רב יוסף ששומר אבידה הוא שומר שכר, מחמת שבשעת עיסוקו באבידה הוא עוסק במצווה ופטור מלתת לחם לעני.

ויש להקשות - שהרי כל שומר חינום עושה טובה לחבירו בכך ששומר לו, ומקיים מצוות 'גמילות חסדים', ואם כן יפטר מלתת צדקה, ויהפך להיות שומר שכר.

ולפי מה שנתבאר לעיל שמחמת מצוות 'ואהבת' אין כאן מצווה מוגדרת וגמורה, שהרי באמת כל תוספת חיבה ואהבה שמראה לחבירו ואף לבני ביתו נכנס בתוך מצווה זו, האם מחמת כן נאמר - שמי שסועד עם בני ביתו ומראה להם אהבה, שיהיה פטור עכשיו מכל המצוות?

וגם המצוות מדבריהם נתבאר לעיל שלא נקטו אלא דוגמאות של חסד לגופו כגון ביקור חולים וכו' שמדברים בעזרה לגופו ולא לממונו.

ואף שמסתבר שכל טובה שעושה לחבירו יש בזה מעלת חסד, אך אין בזה מצווה, וממילא לא שייך בזה הכלל של 'העוסק במצווה פטור מן המצווה'.

[אמנם בב"מ ל"א עשו צריכותא בין 'השבת אבידה' לבין 'פריקה' וטעינה', שכולם הם אזהרות ממון ישראל הוא [רש"י], ויוצא מזה, שיש ללמוד בבנין אב ממצוות אלו, שיש מצווה לדאוג לממון חבירו, בכל מקרה שאין מקום לפרוץ כפי הצריכותות שאמרו שם. ומכל מקום גם במצוות אלו יש הגבלות מתי חייב וכנזכר לעיל, ועכ"פ בהגבלות אלו ודאי שאין השומר חינום נקרא עוסק במצווה].